

K poetice a stylu barokního kazatelství

LIBOR PAVERA

(Opava)

Klíčem jsou poetiky, s jejichž pomocí text vykládáme,
a východiskem je literární text.

(Eduard Petřů)

V následujícím příspěvku o výzkumu barokní homiletiky si chci povšimnout adekvátnosti východisek a metod, které při výzkumu tohoto synkretického žánru byly v minulosti používány, i těch, které je nutno využívat v budoucnu.

Základním předpokladem studia literárních textů určité stylové formace je znalost **dominující literární normy**, soustředované v minulosti do závazných kánonů (v titulu takových spisů stál zpravidla název *poetika*, *rétorika*, *návod*, *kazatelská pravidla*, *rozhovor o veršování* atd.). Zatímco v současné literární vědě slouží příručky zvané poetika a rétorika jako prostředník k hlubšímu pochopení literárního textu, v minulosti byla situace docela odlišná. Tyto příručky v procesu literární komunikace sehrávaly rozdílnou funkci, fungující jako předpisy techniky psaní. Autor a adresát (posluchač nebo čtenář) literárního díla ve středověku, renesanci nebo v baroku především myslel jiným způsobem než člověk dnešní, jiná byla rovněž jeho **výchozí komunikační situace**.

Nutnost uvažovat o „jiném“ způsobu myšlení středověkého člověka zdůrazňuje také Eduard Petřů, který v jedné diskusi uvedl (Petřů 1998:99):

S poetikami se [středověký člověk] setkával ve škole; nezapomeňte, že mezi sedm svobodných umění patřila poetika a rétorika. Musíme počítat s tím, že středověcí autoři pracovali určitým způsobem, který bych označil jako způsob normativní, spočívající v tom, že středověké myšlení je deduktivní. Chceme-li pochopit středověké literární dílo, musíme skutečně vyjít z dobového kontextu. Klíčem jsou poetiky, s jejichž pomocí text vykládáme, a východiskem je literární text.

V uvedeném citátu jde sice řeč o středověku, ale poetiky a rétoriky si udržely charakter návodu – svoji „normativní platnost“ – nadále také v etapách renesance a baroka, ačkoliv úlohu instrukce nejednou už na sebe přebralo některé špičkové literární dílo daného žánru (kupř. barokní kazatelé s malým nadáním a bez uměleckých ambic běžně využívali k přípravě svého kázání některé z tištěných postil známého, osvědčeného a vysoce ceněného řečníka).

Až do romantismu, kdy lze hovořit o konstituování literární vědy jako svébytného vědeckého oboru, měly poetiky a rétoriky platnost normativní, to znamená, že autor byl do značné míry svazován pravidly, stanovenými pro morfologii jednotlivých literárních druhů, žánrů, žánrových forem a žánrových variant. Je pochopitelné, že nebylo možné vždy dodržet předepsaná pravidla v exaktní podobě, konečně vedlo by to v důsledcích ke strojovosti literární tvorby, jak je výstižným dokladem takového ukvapeného dodržování standardů v české literatuře jistá část produkce tzv. puchmajerovců (jejich 5 svazků almanachů vycházelo v letech 1795–1814), přidružujících se ve versologické rovině až strojově přesně nauky Dobrovského o sylabotónické versifikaci.

Úkolem literárního historika je proto v první řadě rekonstruovat dobovou estetickou normu a dobovou komunikační situaci, a to právě na základě dominujících dobových poetik a rétorik (obou termínů se nejednou používalo *promiskue*), nikoliv anachronicky hodnotit dobovou literární praxi na pozadí estetické normy a komunikační situace soudobé, jak se tato ahistoricita děla v dějinách Vlčkových, Jakubcových atp. Náběhy k přísnému **dodržování historicity** v bádání nalézáme už u Jana Vilikovského, „českého E. R. Curtia“, dbajícího o studium odborných teoretických spisů, ale tento požadavek najdeme pochopitelně také u jiných novějších badatelů (Josef Hrabák, Eduard Petřů, Milan Kopecký, aj.).

Potencialita, jakou ke zkoumání skýtá dosavadní teoretický materiál, je značná. Pokud jde o teorii kazatelství v období 17. a 18. století, v českém prostředí se nabízí vycházet při modelování dobové normy z příruček historika a teoretika literatury Bohuslava Balbína a v souvislosti s tím v prostředí polském přihlížet k názorům uloženým ve spisech novolatinského básníka a teoretika Macieja Kazimierza SARBIEWSKÉHO, nazývaného „polským Horatiem“. Tyto uvedené dva zdroje slovanské provenience lze později obohatit ještě o materiál z literatur německy mluvících, konkrétně o spis u nás i v Polsku hojně překládaného kazatele a teoretika Georga (Jiřího) Scherera. Jakmile se podaří analýzou zmíněných spisů vytvořit abstrakt dobové estetické normy a komunikační situace, pak teprve – právě na pozadí této

normy – je možno posuzovat *sine ira et studio* dobovou literární praxí několika barokních generací.

* * *

V následujícím příspěvku bude řeč o podobě literární normy a komunikační situace u Bohuslava Balbína, který ve svých teoretických pracích věnoval pozornost jak světskému, tak i duchovnímu řečnictví. Vycházíme z předpokladu, že sám nevnímal profánní a sakrální sféru jako dvě neprostupné, hermeticky uzavřené sféry (srov. Curtius 1997).

Jeho názory na rétoriku a poetiku uzrávaly a krystalizovaly během celého tvůrčího působení na řadě škol. To, že svoji teorii prověřil praxí, je důležitá okolnost, neboť jezuitské školství v duchu svého programu dbalo o osvojení výmluvnosti u svých členů. Všechna řečnická cvičení, závody, divadelní představení a jiné kurzy měly společného jmenovatele: měly ze svých svěřenců vychovat dobré řečníky. Tiskem vyšly poprvé Balbínovy literárněteoretické spisy poměrně pozdě – teprve na sklonku jeho života. Ty nejvýznamnější, v nichž je vyjádřen již konzistentní názor na jednotlivé literární druhy a žánry, v letech 1666, 1687 a 1688: nejdříve to byla příručka *Verisimilia humaniorum disciplinarum*, později spis *Quaesita oratoria*, konečně rok nato ještě *Brevis tractatio de amplificacione oratoria*. O vlivu uvedených spisů na dobovou literární praxi někteří badatelé (např. Milan Kopecký) pochybují, ale nutno uvážit, že Balbín své názory prezentoval také prostřednictvím školy a tím nepřímou ovlivnil několik generací kazatelů, básníků, autorů divadelních her, kteří jeho přednášky poslouchali.

Na kazatelskou praxi byl přímo zaměřený spis druhý (*Quaesita oratoria*), využívající – z didaktického hlediska pozoruhodně – žánrové formy dialogu, vedeného mezi žákem a profesorem. Zvidavé otázky žáka bývají krátké a jasně formulované, profesor na ně odpovídá velice duchaplně a své repliky koncipuje systematicky, v podstatě tak, aby v nich vyjádřil soustavná pravidla soudobého řečnictví. Dá se v zásadě říci, že v profesorových odpovědích je uloženo Balbínovo pojetí kazatelství v podobě, vykrytalizované v průběhu jeho několikaletého působení ve funkci profesora poetiky a rétoriky. Ve *Verisimiliích* zaujímají výklady o kazatelství pouze dva oddíly celého rozměrného spisu o disciplínách, ve své době soustředěných pod souhrnným názvem „humanitní“. Konečně *Brevis tractatio de amplificacione oratoria* poučoval o základním stavebním prostředku, jímž byla amplifikace, tj. rozšiřování látky (srov. Kopecký 1991).

V uvedených spisech se Balbín zabýval oběma póly literární komunikace – autorem i adresátem, tj. původcem i čtenářem nebo posluchačem. Názory na kazatelství nelze však excerpovat pouze z partií o kazatelství, jímž je věnována speciálně kapitola 10 a 11, neboť úvahy o tvorbě a recepci se disperzně rozmístěné objevují také jako součást pojednání o dramatu a jiných básnických formách.

Jak chápal Balbín **autora**? Kdo byl podle jeho názoru skutečným tvůrcem? Odpovědi se dobereme v páté kapitole *Verisimilií*, nazvané *O poesii a jejích družích*. Hned v záhlaví Balbín v duchu tradičního názoru sice píše, že básníkům je zapotřebí předpisů, ale tento úsudek záhy relativizuje, když říká: „Pro mne není nejlepším básníkem, kdo ovládá největší počet zákonů poesie, nýbrž kdo buďto nejdokonaleji napodobí staré básníky anebo sám dovede žít ze svého a s důvtipnou vynalézavostí dělá umění” (Balbín 1969:73). Připouští zde vlastně kvalitativně zcela nový typ autora, který již není svazován předpisy a nemusí napodobovat klasické mistry, ale může využít svého ingenia, tvořit spontánně a těžit z představ, z vlastní imaginace. Přesto všechno Balbín připouští možnost, že „řečníkem se lze stát, básníkem jen narodit” (ibid.).

Ať už autor píše o vymyšleném, nebo o historické skutečnosti, která by měla být alespoň pravděpodobná a přijatelná, podle Balbína jeho konečným cílem musí být stará horatiovská zásada prospět a pobavit. Snad také proto z poezie nevyklučuje fikci ani pohanské příběhy, tj. literární tradici předkřesťanskou, v baroku obecně považovanou za pohanskou. Toto tolerantní a pozitivní pojetí antiky v barokní době může znít paradoxně, ale nutno zde uvážit, že Balbín sám byl vzdělán na humanistických a antických autorech, konečně jeho spisy jsou drobnými encyklopediemi humanistické a antické literatury.

Balbín tak v úvahách o básnictví navazuje kontinuálně na teorie básnictví z předchozích etap. Poetiky značné části 16. století se opíraly o Horatia. Za podstatu básnictví se v nich pokládalo napodobování toho, co je ve velkých věcech nejšlechetnější a nejkrásnější. Specifická činnost poezie byla viděna ve spojení užitku s požitkem (*docere et delectare*). Za nejdůležitější byl považován požitek, zatímco užitku slouží v zásadě všechno, co člověk činí. Užitek je duševní a spočívá v poučování (*docere*) a zčásti v dojímaní a ve vzrušování (*movere*). Situace se zčásti proměňuje v poetikách druhé poloviny 16. a první poloviny 17. století v souvislosti s formulováním a prosazováním zásad literárního manýrismu. V uvedeném období poezie začíná být považována za exkluzivní tvorbu pro malý počet znalců a začíná se stávat věcí básnickovy fantazie. Vyzdvihovat měla básnickou inspiraci, neohraňovanost invence, transformace přírody, skutečnosti a obyčejného na neobyčejné, vytvoření obdivuhodného a enigmatičnost, jejím prostřednictvím se měly

hledat nové vztahy mezi věcí a pojmem, měla se v ní objevovat ostrovtipná vyjadřování v „concrettech“ a umělecká symbolika, metaforika a emblematika.

Zmíněné elementy rozpoznává Balbín v české literatuře ve druhé polovině 17. století, ale dívá se na ně s nedůvěrou a kriticky; tyto své negativní postoje nejlépe formuloval v pasážích o kazatelství.

* * *

Rozsah řečnického umění považoval teoretik Balbín takřka za bezbřehý. „Mám pocit,“ píše o obsahu kazatelského oboru v desáté kapitole spisu *Verisimilia*, „že sestupuji do velmi rozsáhlého, ba nekonečného závodiště, které stěží obhlédnu očima.“ (Balbín 1969: 242). Zmiňované „nekonečné závodiště“ Balbín pochopitelně nemohl poznat z autopsie, a to ani během svého několikaletého působení v oboru. Nepochybně musel vycházet také ze starších tradic rétorické teorie. Potvrzují to četné odvolávky na humanistické, ale i ještě starší, zejména antické teoretiky řečnictví. Návaznost na humanistickou a antickou vzdělanost u barokního autora Balbína je svědectvím jeho humanisticky orientovaného myšlení, pro nějž se pod vlivem slavisty Franka Wollmana vyhranil termín *barokní humanismus* (srov. Wollman 1928; 1958).

Své vzory však Balbín netajil. Jak vyplývá ze spisu *Quaesita*, soustředujícího detailní úvahy o kazatelství, vycházela Balbínova koncepce řečnictví především z úvah jeho současníka Mikuláše Kauzýna (Caussin 1583 – 1651), jehož spisy do české literatury tlumočil jezuitský kazatel Jan Barner (1643–1705) a básník Friedrich Bridel (1619–1680). Názory Kauzýnovy, který byl teoretikem i praktikem kazatelství, hodnotil Balbín velice vysoko. Ve svých spisech se o Kauzýnova autoritu a soudy opíral velmi často a neváhal je porovnávat s názory antického klasika řečnictví Marca Tullia Cicera. Pokud Kauzýn byl jeho *prius*, pak Cicero zcela jistě *posterius*. Konečně ve *Verisimiliích* Balbín píše (Balbín 1969: 243): „... vynikající výklady Caussinovy vesměs schvaluji, prohlašuji je všechny za ryzí zlato a za božské a jsem přesvědčen, že kdyby Tullius žil jako křesťan, nepodával by nauku svou, ale Caussinovu“.

V názorech na rozdělení stylů zůstává Balbín tradicionalistou a odmítá nově se objevující **tzv. konceptuální řečnictví**. Pokud už se ho mladí řečníci rozhodnout napodobovat, podle Balbína by měli využívat také nauky Ciceronovy a snadno se jí nevzdávat. Odpůrce Ciceronových řečí a jeho teorie řečnictví nazývá Balbín lidmi „nejšpinavějšího slohu“, „kteří prostě nechápou onu Ciceronovu anatomii, velmi rozumné rozdělení částí řeči...“ (Balbín 1969: 244).

Balbín nový řečnický styl kritizoval nejen z hlediska formálního, ale pozastavoval se také nad **obsahem kázání**. K „novotám“, které v řečnické praxi jeho doby začaly zdomácňovat, se Balbín stavěl s nedůvěrou: kazatelům ve svých teoretických spisech doporučuje, aby se raději nadále přidržovali osvědčených antických nebo humanistických vzorů. Proti odmítavým odsudkům ciceronských řečí ze strany „mladičků neznalých a nedávno narozených“ obhajuje antického klasika zcela nesmlouvavě: „Ó, jaká to slepota úsudku, aby byl řečník, který se líbil všem věkům, vypuzován z království Výmluvnosti od jednoho nebo druhého z těch, kdo okusili rétoriky jako pes chlemtající vodu z Nilu a v řečnění nedosáhli vůbec nějaké slávy, leda u mladičků neznalých a nedávno narozených! Jak nesnesitelná to opovázlivost tvrdit, že kterákoli žákovská řeč je lepší než všechny Ciceronovy!“ (Balbín 1969: 244). Ve stejném duchu v *Quesitech* odpovídá Profesor svému Žáku na otázku, „který že druh moderního řečnictví, vy, pane profesore, schvalujete“: „Onen zajisté, jenž, třebaže míří k novým cílům, dbá přeci jen pravidel a umění řečnického; v tom smyslu totiž, že, i když nemá ciceronských period, přeci jen přidržuje se latiny a usiluje o jasnost a ostatní ctnosti řečnictví“ (Balbín 1941: 211).

Rovněž ve výtkách, které Balbín přednesl na adresu zmiňovaných „neznalých mladičků“, se věrně zrcadlí jeho názory na kazatelství, a nebude proto bez užitku všimnout si jich detailněji.

Balbínovi bylo zcela proti mysli především kažení klasického slohu pomíjením kompozice řeči, k němuž moderní typ řečnictví sváděl. Ty kazatele, kteří nevyužívali Ciceronovy anatomie řeči, neváhal Balbín nazvat přímo „lidmi nejšpinavějšího slohu“, jak bylo citováno. Právě rozdělení řeči na jednotlivé přesně vymezené oddíly chápal jako nejtypičtější znak hodnotného řečnického projevu, jež mu modelově představovaly precizně členěné řeči Ciceronovy. Za jiné nezbytné znaky správné řeči Balbín považoval dále závažnost a sílu citů, vhodný výběr důkazů a významnost citovaných sentencí. K přednostem dobré řeči podle Balbína patřila ještě půvabnost popisů, uhlazenost slov, jasnost výkladu a přízpusobením vypravování lidskému mravu. „...kdo neumí s Ciceronem mluvit latinsky a uhlazeně, nemohl by s ním dělit řeč v její náležité oddíly, ani danou otázku umělecky zpracovat, ani zdokonalovat, i kdyby jinak přinášel něco sebe božstějšího. Takový člověk není hoden, alespoň po mém soudu, názvu řečníka“ (Balbín 1969: 244).

Z Balbínova pojetí řečnictví vyplývá, že být dobrým řečníkem není věcí náhody nebo nadání, ale znamená to především mistrně ovládat teoretické návody, jinak řečeno: zde již Balbín ostře **diferencuje mezi řečníkem** (= tvorba technikou psaní) a **básníkem** (= tvorba nápodobou mistrů nebo inspirací). Aby žáci měli dostatek teoretických návodů a ve školách prošli kvalitní teoretickou přípravou, bylo

podle něho důležité sepisovat a potom pečlivě studovat pravidla řečnictví a spisy, které se zabývaly některými dílčími a speciálními otázkami řečnického stylu. Takovým spisem o speciálním problému bylo i Balbínovo pojednání *Metoda řeči enkomiastické*, z něhož podal stručný výtah ve *Verisimiliích* a který podle slov autora samého vznikl na základě poptávky jeho žáků.

Řeči enkomiastické se věnoval Balbín proto, že šlo o velmi často používaný typ promluvy. Navíc podle tohoto typu bylo možno budovat i kázání s jiným východiskem, pochopitelně také kázání duchovního rázu; těm potom Balbín vyčlenil speciálně celou 11. kapitolu svých *Verisimilií*, jak o tom bude řeč dále. Svým žákům Balbín radil, aby si při přípravě kázání o některém svatém nejprve pročetli jeho životopis a hledali v něm ty skutečnosti, jimž se běžní lidé jako adresáti promluvy budou podívat a které v řeči poslouží k velebení světce a napodobování jeho činů. Vůbec nejvhodnější pro kazatele je, uvádí Balbín, když si pořídí soupis stěžejních momentů světceva života, které potom na příhodném místě může zapojit do svého projevu. Pokud pak kazatel nevystačí s údaji vybranými ze životopisů, nabízí mu Balbín, aby si našel a poznamenal světcevy „zlaté výroky“, jež ve své řeči může uvádět ve funkci verifikační, nebo jejich prostřednictvím vysvětlovat jejich význam. Při líčení ctností by řečník nikdy neměl vynechat žádné významnější zázraky spojené s životem nebo tradicí světce. Tradice vůbec hraje u Balbína důležitou úlohu: chce-li řečník hovořit o ctnostech nebo výjimečných skutečnostech nějaké slavné osoby, měl by sáhnout po některém z četných indexů, kde jsou podle tematiky seřaděny *loci communes*. Těmi pak řečník může doprovodit vyprávění o jednotlivých světceových ctnostech, které se rozhodne zvýznamnit.

Jestliže se řečník rozhodne nepostupovat od charakteristiky jedné ctnosti k další a pokud si zvolí jiný způsob kompozice, nabízí mu Balbín výstavbu řeči založenou na sledování časového pořádku. V zásadě jde o způsob, jakým je vystavěn životopis. Řečník nutně musí souvisle vypravovat o předcích pojednávané osoby, o chlapectví, vychování, vědách, v nichž se daná osoba vzdělala, o jinošství, mužném věku a stáří, pokud se ho člověk řeči oslavovaný dožil. Nejozdobněji podle Balbína měl by řečník popsat smrt a posmrtné pocty pojednávané osoby. V doslovu má potom najít místo pro city a opakování dříve řečeného, aby byl posluchač nepřímo vybidnut k napodobení dobrých skutků.

Ještě jiný způsob výstavby se řečníkovi nabízí po vzoru Plutarchových životopisů, jejichž výstavba byla založena na srovnání. Tohoto způsobu je možno podle Balbína účinně využít i v kázáních, nicméně při srovnání významného muže s jiným slavným mužem či jejich větším počtem by řečník neměl zapomínat na „našince“ tomu má vždy dát přednost. Novověcí a současní řečníci, píše Balbín, užív-

ají i takového typu řeči, „v němž uvádějí nějaké srovnání a přizpůsobují jeho vlastnosti muži, kterého chválí. Srovnání však musí být vznešené, a to buď svou přirozeností, na příklad *anděl, slunce, nebe, blesk* atd., nebo svou vlastností, jako *drahokam, zlato*, atd. nebo svou důstojností, jako *apoštol, král* atd. Na příklad kdybych dokazoval, že svatý Ignác je *foinix*, budu musit hned vyhledávat vlastnosti takového srovnání, jako třeba: *foinix se rodí z červíka za sborového zpěvu všeho plectva v Arabii*, dále: *foinix je synem ohně, smrt je mu životem, je zasvěcen Slunci, všechny palmy v Arabii zmirají zároveň s foinikem, zároveň s ním povstávají k novému životu*, atd. potom vtipně dokáži, že se to všechno vyskytovalo u svatého Ignáce” (Balbín 1969: 247).

Ve způsobu výstavby Balbín nerozlišoval striktně mezi světským a duchovním řečnictvím, přesto duchovní řečnictví považoval za typ zvláštní, o čemž mimo jiné svědčí skutečnost, že této oblasti vymezil ve *Verisimiliích* značný prostor v rozsahu celé jedné kapitoly.

Začal ji v literatuře oblíbeným toposem autorské skromnosti, nazýváje přitom duchovní řečnictví „božským uměním, jímž se drtí srdce nad skály tvrdší, jímž se dosahuje království duší, jímž se ochočují vůle a obyčeje odbojné proti Bohu i vášně strašlivější nad všechny šelmy” (Balbín 1969: 248). Ve shodě s tím, co napsal v předchozí kapitole o pomůckách řečníka, navrhuje i tomu, kdo skládá duchovní promluvy, aby si opatřil dva ukazatele, to jest dva rejstříky: jeden *tematický* (tj. loci communes), aby probíranou látku v kázání mohl potvrdit příklady a důkazy ze starší literatury, aniž by musel „kolem pobíhat a probírat celou knihovnu”, a druhý, seřazený *podle církevního kalendáře* s připojením příslušného evangelijního čtení, např. Druhá neděle v adventě: Když uslyšel Jan, Mat. 11 posláni Janovo. Moderní literárněvědnou terminologií řečeno: Balbín dává návod, jak za pomoci intertextuálních kontaktů vytvářet kvalitativně nový text.

Rejstřík tematický měl podle Balbína obsahovat nejvybranější důkazy, sentence, obrazy z *Písma sv.*, důvtipné výklady svatých Otců, ale také příklady a významnější srovnání. Balbín ve *Verisimiliích* navrhuje řadou příkladů, jak tvořit záhlaví takového rejstříku, např. děti, poslouvejtež rodičů; manželé se mají milovat; Boha je třeba se bát. Podobný rejstřík nacházíme v zásadě ve většině barokních postil a lze předpokládat, že tematický rejstřík si každý barokní kazatel vedl už jen proto, aby měl vždy po ruce dostatek příkladů a důkazů a mohl podepřít určitý soud.

Ve druhém rejstříku si kazatel měl zaznamenávat kromě citátu příslušného evangelia i názvy děl a autorů, kteří o dané látce psali již v minulosti. Balbín si byl vědom, že tato metoda, při níž se vychází z předchozí řečnické tradice, svádí autory

daleko spíše k plagiování než k vytváření originálních duchaplných kázání. V tomto smyslu se projevuje jako teoretik neobyčejně dbající o etickou stránku řečnictví a se zvednutým prstem adepty řečnictví upozorňuje: „Nemohu (...) schvalovat těch, kdož nejpotupnějším plagiátem vykrádají cizí skříně a práci a ukradené věci vydávají za své. Je to příznak člověka, který zneužívá svého volného času. Z takových lidí by se měl každý bát, jak praví básník” (Balbín 1969: 250). Kazatelé podotýká ještě dále Balbín se dopouštějí dokonce takové neřesti, že se pracně shánějí po nových, dosud neznámých autorech, aby se rychle zmocnili jejich umění a přirozeně i jejich odkazů na starší literární tradici.

Balbín jako znalec teorie řečnictví upozorňoval však i na chyby při konkrétní realizaci kázání v chrámu. Zde již si všímá druhého pólu komunikace – **adresáta sdělení**. Při konkrétní realizaci se řečníci dopouštějí mnoha neřestí, které souborně pojmenovává jako „šáškovství” a „nestoudnost”. Patří k nim již uváděné shánění dosud málo povědomé látky z cizích autorů (plagiátorství), ovšem stejně přísně Balbín tepe také neřesti týkající se přemrštěného přednesu a posunků kazatelů. Nevšímal si však výhradně nedostatků formálních, ale upozorňoval také na nenáležitě užívání světských příkladů v duchovním řečnictví za účelem pobavení publika a kazatelům doporučoval, aby kázání nedrželi v jedné citové rovině a usilovali spíše o rozmanitost, srov.: „City musí plynout samovolně: není třeba, aby kazatel připomínal, kdy se má plakat. Kdopak by plakal jemu pro potěšení, leda snad nějaká babka, které i jinak často teče z bolavých očí?” (Balbín 1969: 251).

Zatímco v oblasti básnictví Balbín uznával využívání antické literární tradice, ve výkladech o duchovním řečnictví kazatelům nedoporučoval, aby se při vysvětlování evangelijních textů odvolávali na příběhy Řeků a Římanů nebo na Ovidiovy *Proměny*. Stejně ostře odmítal, jestliže Kristus byl v duchovní řeči srovnáván s Perseem, Nejblahoslavenější Panna s Pandorou ap., neboť všechna tato a podobná přirovnání mohou u publika vyvolávat smích a jsou „těžkým prohřešením proti božské i lidské rozumnosti” (Balbín 1969: 251). Na skutečnost, že kazatelé nemají být „šášky, báhorek a šprýmů vykladači”, upozorňoval ve svých kazatelských pravidlech také např. Georg Scherer (1539-1605), dvorní kazatel arcivévodky Matyáše ve Vídni. Scherer ve shodě s Balbínem homiletiku považoval za oblast, které náleží vážnost (kazatelství je „úřad důležitý, vznešený a slavný”), nicméně pokud jde o pobavení posluchačů, soudil, že „někdy zemdlené posluchače kratochvilným, věci samé týkajícím se příkladečkem porozveseliti a povzbuditi, nezapovídá se. Avšak na směšné a kulhavé šprýmy všecek um schválně vynakládati, abys takto lidi k sobě přivábil a počet posluchačů rozmnožil, toho nikterak býti nemá; takový neřád nepatří na kazatelnu, nýbrž na místa docela jiná” (Scherer 1937: 25).

Jinými slovy řečeno: pokud je příběhu užito v kázání účelově a funkčně, není to na překážku.

Velikou rezervovanost, jak už bylo řečeno dříve, projevuje Balbín k „novému“ typu řečnictví, tj. ke konceptu. O nových řečnících píše, že v kázáních neumějí dokazovat, rozšiřovat, zveličovat, pateticky popisovat, osvětlovat sentencemi a bojovat citem. Podle Balbína se všichni tito kazatelé domnívají, že kazatelovým úkolem je básnictví, „poetizace“ skutečnosti a pobavení publika. Sám však důrazně připomíná: „...vy však všichni raději si zvolte za úkol ne bavit, nýbrž *prospívat*“. Ze tří základních klasických zásad homiletiky *prodesse, movere a delectare* se tedy Balbín jednoznačně kloní k devíze „prospívat“.

Jde-li o citovou stránku řečnictví, kazatel by podle Balbína měl dbát o to, aby pronikal „do myslí četných shromážděných lidí“, má se stát „vládcem jejich srdcí, navozovat u nich slzy brzy bolesti, brzy lásky, rozněcovat v nich bázeň před božstvem, ukazovat na ohavnost zločinu, předvádět půvabnost ctnosti i boží milosti, vzbuzovat kající lítost a sladké utrpení, ale také nějak osvěžovat, utěšovat a napřimovat zoufalé a ubohé, *zanechat*, abych se vyjádřil obratem senekovským, *slov určených nejvyšším řadám hlediště a mluvit důrazněji nežli nejen komedie, ale i tragedie*, řečí přesvědčovat, aby byli milováni nepřátelé, aby se líbila chudoba, aby se ošklivila zastaralá rozkoš, aby vznikala touha po smrti atd., to všechno je úkol významnější, nežli abych se vyjádřil s Juliánem bezbožníkem *dobýti Troje anebo rozprášiti nesmírné vojsko*; to je námaha, z které má potěšení božstvo“ (Balbín 1969: 251–252).

***

Další bádání v oblasti homiletiky musí ještě rozšířit tyto prvé kusé poznámky o pojetí barokního kazatelství v soudobé teorii. Především bude nutno pravidla Balbínova porovnat detailněji se Schererem, Sarbiewským a dalšími. Rekonstrukce struktury barokního žánrového systému a morfologické a sémantické vymezení jednotlivých termínů je základním předpokladem pro správné pochopení dobové literární praxe. Bez seznámení s dobovými poetikami a rétorikami není možné korektně a v úplnosti poznat dobovou estetickou normu a bez jejího popisu pak nelze v další fázi s úspěchem hodnotit, nakolik autor zůstal převládající estetické normě poplatný, nakolik ji porušoval a překračoval a vytvářel tak nezbytné předpoklady dalších progresivních, nebo regresivních modifikací jednotlivých žánrů a celého žánrového systému. Poznat barokní literární teorii, tedy normu, znamená zároveň

vidět literární proces jako dynamicky se proměňující, přeskupující, živou množinu, nikoliv jako staticky ustrnulý petrefakt.

Literatura

- Balbín B., 1941, O novém řečnictví. – *České baroko*, ed. Z. Kalista, Praha.
Balbín B., 1969, *Verisimilia humaniorum disciplinarum. – Nástin humanitních disciplin*, přel. Bohumil Ryba, Praha.
Kopecký M., 1991, *Dějiny starší české literatury*, Opava.
Petrů E., 1998, *Speculum medii aevi. Zrcadlo středověku*, Praha.
Scherer J., 1937, *Kazatelská pravidla*, přel. I. Bečák, ed. J. Vašica, Stará Říše.
Wollman F., 1928, *Slovesnost Slovanů*, Praha.
Wollman F., 1958, *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*, Brno.

Poetik und Stil in barocken Predigten

Der Autor stellt den Anspruch der historischen Poetik in den Vordergrund. Danach sollte es möglich sein, die barocke Homiletik im Kontext der zeitgenössischen theoretischen Handbücher (barocke Predigerregel, Regel der Rhetorik und Poetik u. ä.) zu studieren. Es ist unmöglich das Predigen auf Grund der heutigen ästhetischen Normen zu verfolgen, da dies zu unhistorischen Auffassungen der Bereichsentwicklung führen müßte.

Besonders macht er auf die bisher wenig benutzten lateinisch geschriebenen Schriften von B. Balbín aufmerksam, dem jesuitischen Historiker und Dichter, der sich fachmännisch mit Literaturgeschichte- und -theorie befaßte. Ein anderes Werk, das eine Analyse verdient, findet sich den Autor zufolge in der Predigerregeln von G. Scherer, dem Wiener Prediger und Theoretiker, welche ebenfalls in den böhmischen Ländern bekannt waren. Die Aufgabe der Literaturhistoriker ist es, die zeitgenössische Theorie zu beschreiben und erst auf Grund einer genauen Beschreibung verantwortungsbewußt zur Bewertung der barocken Predigen schreiten. Eine große Rolle mißt er auch der genauen semantischen und morphologischen Definition der Termini bei (*Homilie, Predigt, Konzept*).